

ד"ר מיכאל ליטמן

מתשובותיו של ר' חיים כפוס

ראשי-פרקים

- א. מבוא
ב. למהותה של התשובה

⌘ ⌘ ⌘

א. מבוא

תשובותיו של ר' חיים כפוס (רח"כ) שאנו עוסקים בהכנתן לדפוס, מצויות בשני כתבי יד דומים. האחד הוא כ"י הנמצא בבית המדרש לרבנים ע"ש שכטר בניו יורק. סימונו R1454 כולל ע"ט תשובות (א-עט), מספר הדפים הוא ק"ל, מספר השורות בכל עמוד 34 בערך.¹ השני הוא כ"י קאופמן המצוי באוסף של מדעי המזרח 133 בספריית האקדמיה ההונגרית למדעים בבודפשט, כולל ל"ב תשובות (א-לב, התשובה האחרונה אינה שלמה) מספר העמודים 128, בכל עמוד 31 שורות בערך.²

נוסף על אלה פרסם הרב י"מ טולידאנו מכתב יד שלישי תשובות אחדות על אודות המחלוקת אשר היתה בין רח"כ לבין ר' בצלאל אשכנזי. כתב יד זה היה לדברי הרב טולידאנו "כ"י ישן, אחזה בו האש עד שאותיותיו פורחות ובקושי עלה בידי להעתיקם".³ תשובה ט"ו מכ"י נ"י פרסם מי בניהו כנספח למאמרו על אוניות טעונות צמר וכסף ששלחה קהילת קושטא לעזרתה של צפת.⁴ שתי תשובות ראשונות ותשובה ע"ז משו"ת רח"כ, תוארו ופורסמו על ידי עם אפרט מדעי, תוך השוואה עם חכמים אחרים בני דורו שדנו באותם הנושאים.⁵

1 מספרו במכון בן-צבי 592.

2 מספרו במכון לתצלומי כתבי יד עבריים בירושלים 4505.

3 י"מ טולידאנו, קונטרס שלש תשובות בדין נדרי אונסין מרבי הגדול הקדוש מוהר"ר ר' חיים כפוס בעל הנס ומוהר"א גאביון ז"ל, הוסיאטין, תרס"ח. תשובות אלה מופיעות בשינויים קטנים בכתבי היד שלפנינו בסימנים ח-יא, כ"י נ"י דפים יא, א - כה, ב. תשובה ט' מופיעה גם בשו"ת בצלאל אשכנזי, סדילקאב, תקצ"ד, סי' לב.

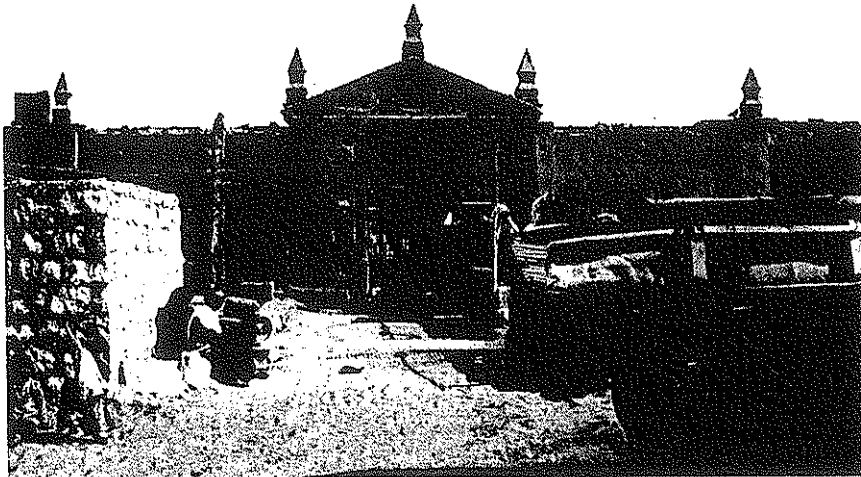
4 מי בניהו, "אוניות טעונות צמר וכסף ששלחה קהילת קושטא לעזרתה של צפת", אוצר יהודי ספרד, ספר ה', ירושלים (תשכ"ב), עמ' 107-108.

5 מי ליטמן, "תשובה אחת משו"ת ר' חיים כפוס", ממזרח וממערב, ב, רג (תשי"ס), עמ' 59-65. הנ"ל: "הקשרים שבין מצרים לקנדיה במאה הטי"ז והי"ז, סיני פח (תשמ"א), עמ' נה-נו. הנ"ל: "היחסים שבין הקהלים במצרים במאות הטי"ז והי"ז, פעמים 16 (תשמ"ג), עמ' 48-51.

תשובות שלמות או קטעים מתשובותיו של רח"כ נדפסו בקובצי תשובות של חכמים בני זמנו, איתם עמד בקשרים. למשל: בח"ד של החשב"ץ (חוט המשולש) לר' שלמה דוראן,⁶ בשו"ת אהלי יעקב לר' יעקב קאשטרו⁷ ובאוסף תשובותיו של ר' מאיר גאויזון.⁸ כמו כן נמצאים בקובץ שלפנינו תשובות של חכמים אחרים, בני דורו של רח"כ.⁹

מתוך השוואה בין שני כתבי היד המצויים בידינו, עולה, כי כ"י נ"י קדום יותר ומדויק יותר. הוא כתוב בכתב רבני איטלקי מראשית המאה ה-18. שורות שלמות שנשמטו בכ"י קאופמן מופיעות בכ"י נ"י. כתב יד קאופמן אף הוא כתוב בכתובה איטלקית מסוף המאה ה-19 או מראשית המאה ה-20. מההבדלים הסגנוניים הדקים בין שני כתבי היד נראה כי כ"י קאופמן לא הועתק מכ"י נ"י אלא שהיה לפני המעתיק כתב יד אחר שטרם הגיע אלינו. לא נעמוד כאן על אישיותו של רח"כ שתוארה כבר על ידי כמה חוקרים ואף על ידי כותב מאמר זה.¹⁰

- 6 שו"ת חוט המשולש, ח"ד לחשב"ץ, לבוב תרנ"א, סי' נא = שו"ת רח"כ סי' יו, דפים לה, א - לו, ב.
- 7 שו"ת אהלי יעקב, ליוורנו, תקמ"ג, סי' קכב = חלק משו"ת רח"כ, סי' כט, דפים, נא, א - נב, א.
- 8 שו"ת רבינו מאיר גאויזון זצ"ל, מרבני מצרים הקדמונים, מהד' אי שוחטמן, כרך א, ירושלים, תשמ"ה, סי' ב = שו"ת רח"כ סי' ס, דפים פט, א - פט, ב סי' לד = שו"ת רח"כ סי' עט דפים קכז, א - קכז, א כרך ב ירושלים, תשמ"ה, סי' סא (ז) = שו"ת רח"כ, סי' עח, דפים קכד, ב - קכה, ב. על תשובות אחרות של רח"כ שמופיעות בשו"ת ר' מאיר גאויזון בכ"י שבגנוי בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים סי' 8,127 ואשר לא נדפסו על ידי המהדיר, ראה במבוא לכרך א, פרק ד, עמ' 93 הערה 16. תודתי נתונה לפרופ' אי שוחטמן על כמה פרטים שמסר לי.
- 9 שו"ת חוט המשולש, ח"ד, סי' מג מובא בשו"ת רח"כ, סי' יב דפים כז, ב - לד, א. שו"ת בצלאל אשכנזי, סי' לב מובא בשו"ת רח"כ סי' ט, דפים טו, א - כ, א. חלק משו"ת אהלי יעקב, סי' ג, נזכר בשו"ת רח"כ, סי' ג דפים ד, ב - ו, א.
- 10 מ' ליטמן "תניאור תשובות ר' חיים כפוזי בכתב יד". בתוך: א' חיים (עורך), חברה וקהילה, ירושלים, תשנ"א, עמ' 25-33.

נחלת קברו של הרב חיים כפוסי בשנות הארבעים (למעלה) ובשנת 1993 (למטה)
מתוך ספרו של יורם מיטל, אתרים יהודיים במצרים, הוצ'י מכון בן-צבי, ירושלים, תשנ"ה

ב. למהותה של התשובה

התשובה שאנו מפרסמים כאן לראשונה דנה בקבלת עדות של אשה מוסלמית שהסיחה לפי תומה לפני אשה יהודיה בשם גונצא אשת ר' שמואל אלזוארי על רציחת שני סוחרים יהודים בסביבות העיר רשייד (Rosetta). השיחה של האשה המוסלמית נמסרה כעדות על ידי מ' גונצא בבית הדין בקהיר ביום ג' כ"ט בניסן שני"ח (1598).

אף כי עדות אשה ועדות גוי מסיח לפי תומו (מל"ת) מקובלת בהלכה כדי להתיר אשה מעגונה,¹¹ אך במקרה שלפנינו המסיחה היא יהודיה לשעבר שנאנסה להתאסלם ועתה היא נשואה לגוי. לאחר בירור הלכתי מגיע רח"כ למסקנה כי עדות זאת מספיקה "... להפיק רצון העגונות הללו ולהתירן לחוץ... ואע"פ שהיא משומדת, נאמנת במל"ת דלא גריעא מגויה ושפחה..."¹²

אגב סיפורה של העדה, אנו מתוודעים אל אותה משומדת ואל תחושותיה בתוך סביבתה המוסלמית. אין באפשרותנו לברר את הרקע ואת הנסיבות להמרת דתה, אך תופעת ההתאסלמות בחברה היהודית התקיימה במרוצת כל שנותיה של האימפריה העות'מאנית. מידע על כך מצוי בפנקסי בתי הדין השרעיים ובארכיונים העות'מאניים שרק מעט מהם פורסם עד היום. מידע בנושא ההמרה מצוי גם בספרות השאלות והתשובות, שהן מקור פנימי חשוב, עליו נסמכת בין השאר ספרות המחקר על תולדות היהודים באימפריה העות'מאנית. ההמרות היו מרצון ומאונס, אף שהראשונה רווחת יותר כי השריעה מצווה על סובלנות כלפי בעלי הכתב ולא על כפייה בכוח את האסלאם.¹³ מהמחקר שנתפרסם עד כה ניתן להסיק - אם כי בצורה מסוייגת, בהעדר נתונים סטטיסטיים - שהתופעה של המרת דת בחברה היהודית באימפריה לכל אורך קיומה, לא הייתה קיבוצית או המונית, להוציא המרת הדת של השבתאים הקיצוניים במחצית השנייה של המאה ה-17. המרת הדת

11 יבמות קכ"א, ב - קכ"ב, ב. גיטין כ"ב, אה"ע, סי' יז סעיפים יג-יז. אנציקלופדיה תלמודית, כרך ב', עמ' רג, כרך ה, עמ' שלט. שי אלבק, הראיות בדיני התלמודית ר"ג, תשמ"ז, עמ' 101, 118.

12 שו"ת רח"כ, סי' סו, דף קיד, א. השווה פסיקה דומה בשו"ת זקן אהרן, קושטאנדינה, תצ"ד, סי' עג = שו"ת אהלי תם בתוך ספר תומת ישרים, ויניציאה שפ"ב, סי' עד (אותו מקרה?). ר' תם ך' יחייא נטה להחמיר במומר מסל"ת, יותר מגוי.

13 ח' גרבר, יהודי האימפריה העות'מאנית במאות ה-16 - 17, כלכלה וחברה, ירושלים, תשמ"ג, עמ' 9, 18-20. ב' לואיס, היהודים בעולם האסלאם, ירושלים, תשנ"ו, עמ' 23, הערה 15, עמ' 52-53, 55-56, 60.

הייתה תופעה שולית בלתי חשובה מבחינה כמותית ולא השפיעה על חייה ואורחותיה של הקהילה היהודית.¹⁴

אין מענייננו לעסוק כאן ביחסה של ההלכה אל עצם ההתאסלמות, אך מן הראוי להזכיר את פסיקתו הקיצונית של הרדב"ז¹⁵ בעקבות שאלה שנשאל "בראובן שאונסים אותו לחזור לדת ישמעאל, אם חייב למסור נפשו עליה או דילמא לא, כיון שהישמעאלים אינם עובדים ע"ז... כמו שכתב הרמב"ם בתשובה...".¹⁶ ותשובתו של הרדב"ז: "... שאם אונסין לעבור על אחת מכל מצות התורה באמרם שאין תורת משה אמת או שאנחנו החלפנו אותה כאשר הם אומרים ושלא צוה הקדוש ברוך על ככה, שחייב למסור נפשו עליה אפילו להנאת עצמו ובצנעה ושלא בשעת הגזרה. ויגעתי ומצאתי שכתב הריטב"א ז"ל כדברי...".¹⁷

במציאות ההיסטורית, היחס להתאסלמות היה הרבה יותר סובלני מאשר להתנצרות, ולא נדרשה מסירת הנפש כי לרוב האיסלאם לא נתפס כעבודה זרה

14 **בירושלים:** אי כהן, יהודים בשלטון האסלאם - קהילת ירושלים בראשית התקופה העות'מאנית, ירושלים, תשמ"ב, עמ' 82-85. הני"ל + אי סימון-פיקאלי ועי סלאמי, יהודים בבית המשפט המוסלמי - חברה, כלכה וארגון קהילתי בירושלים העות'מאנית - המאה השש עשרה, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 127-130, 156-157. הני"ל: במאה השמונה עשרה, ירושלים, תשנ"ו, עמ' 263-271. **במצרים:** מי וינטר, "יחסי היהודים עם השלטונות והחברה הלא יהודית", בתוך: "י"מ לנדאו (עורך), תולדות יהודי מצרים בתקופה העות'מאנית (1517-1914), ירושלים, תשמ"ח, עמ' 406. להלן: לנדאו, תולדות... **באימפריה כולה:** גרבר, שם, עמ' 63, 65. לי בורנשטיין-מקובצקי, המרת דת בחברה היהודית באמפריה העות'מאנית במאה התשע-עשרה, בתוך: דברי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות, חטיבה ב' כרך שני, העת החדשה, ירושלים, תשנ"ד, עמ' 130-134. הני"ל: התאסלמות בקהילות העות'מאניות והתנצרות באיטליה ובגרמניה במאות הטי"ז והי"ז, פעמים 57 (תשנ"ד) עמ' 29-47. הני"ל: מומרים יהודים לאסלאם ולנצרות באמפריה העות'מאנית במאות ה-16 וה-18. בתוך: מי אביטבול, ג' חזן רוקם יו"ט עסיס (עורכים), חברה ותרבות, יהודי ספרד לאחר הגירוש, ירושלים, תשנ"ז, עמ' 3-29, להלן: חברה ותרבות... תודתי נתונה למחברת על כמה פרטים שמסרה לי תוך כדי דיוגנו בנושא.

15 לתולדות חייו של הרדב"ז ראה מאמרי "המשפחה היהודית במצרים", בתוך "י"מ לנדאו, תולדות, עמ' 217, הערה 3.

16 תשובות הרמב"ם, מהדי בלאו, חי"ב, ירושלים, תשמ"ו, סי' תמח.

17 שו"ת הרדב"ז, ח"ד, ויניציאה, ב"ית, סי' צב. כיו"ב סימנים צד, פו, אם כי במקרה האחרון יש להסתפק אם לא מדובר בבני מומרים שאבותיהם התנצרו. חידושי הריטב"א למסכת פסחים כה,ב, מהדי י' ליבוביץ, ירושלים, תשמ"ד, עמ' נו. על המקורות לפולמוס האסלאמי נגד היהדות, ראה מאמרי "חזרת השי"צ - ההלכה והמצאות ההיסטורית", טללי אורות, ז, אלקנה, תשנ"ז, עמ' 91, הערה 37.

כדוגמת הנצרות.¹⁸ זאת ועוד. לא תמיד נותק הקשר בין המתאסלמים לבין בני משפחתם שנתרו ביהדותם ואף קוימו קשרים כלכליים בין יהודים ומתאסלמים. נראה שהחברה היהודית התייחסה בצורה שונה לאלה שהמירו את דתם באונס מלאלה שהמירו מרצון והתכחשו למוצאם,¹⁹ ואולם טרם ידענו מה הייתה הרגשתם הפנימית של המתאסלמים לאחר זמן. והנה מזמן לנו סיפורה של המשומדת המובא בפי מרת גונצא, פרטים אוטנטיים בנושא. מתברר כי אותה גויה ממשיכה להשתמש בביטוי "שמע ישראל" כזעקת שבר לתיאור מקרים טראומטיים, דבר שכמובן מסגיר את מוצאה היהודי.²⁰ למרות שעבר כבר זמן מה מאז שהתאסלמה, היא עצמה מתגעגעת אל עמה ולדבריה "כשהיא מריחה ריח יהודי, נפשה יוצאת ממנה..."²¹ מתוך אהבתה לעמה, היא מזהירה בסתר את שני הסוחרים היהודים לבל ישתהו במקום בגלל הסכנה. הם לא נענים לאזהרותיה וסומכים על כושרם הגופני שיעמוד להם במפגש עם הרוצחים. גם בשעת הרצח היא רוצה לצעוק ולהזעיק עזרה, למרות שהיא מסכנת את עצמה, אך בעלה המוסלמי מונע זאת בעדה. רצח היהודים השפיע עליה קשות, עד ש"מאותה הלילה אני חולה בחולי הראש" והיא מבקשת מחברתה היהודיה תרופה למכתה.²²

מעניין גם הנימוק שנותן בעלה, המונע ממנה להזעיק עזרה - "... ובקנאתי לבני עמי, רציתי לצעוק, צעק עלי בעלי ומנע אותי מלצעוק ואמר בעלי, אני יחידי ומתיירא שאם תצעקי, יאמרו שאני נשוי יהודית, ונאספו עלי והכוני, לכן דומי ולא תצעקי".²³

תקנות עומר על נוסחיהן השונים אסרו על חיי אישות של בני החסות - הדימי עם מוסלמיות, אך לא ההפך.²⁴ ולכן שכיחים יותר מקרים של נשואי מוסלמים עם נערות יהודיות שהתאסלמו, ונדירים המקרים שנשים מוסלמיות תתחתנה

18 תשובות הרמב"ם, שם, רמב"ם, הלכות עכו"ם, פ"ט, ה"ד, הלכות מאכלות אסורות, פ"א, ה"ז. כו"ב פירוש המשניות לרמב"ם, ע"ז, פ"א, מ"ג. מרק ר' כהן, האיטלאם והיהודים: מיתוס, מיתוס נגדי, היסטוריה, בתוך: חוה לצרוס-יפה (עורכת), סופרים מוסלמים על יהודים ויהדות, ירושלים, תשנ"ו, עמ' 34-35.

19 לי בורנשטיין-מקובצקי, שם, עמ' 20.

20 שו"ת רח"כ, שם, דף ק"ג, ב. השווה קריאת "שמע ישראל" על ידי מתאסלם בעת הוצאתו להורג, ספר סדר אליהו רבה וזוטא, דינים ושו"ת, קושטנדינא, תע"ט, אה"ע, סי' ג דף י"ב.

21 שו"ת רח"כ, שם, שם.

22 שם, שם.

23 שם, שם.

24 ספר דברי יוסף לר' יוסף ב"ר יצחק סמברי, מהד' ש' שטובר, ירושלים, תשנ"ד, עמ' 99.

עם יהודים. והנה מתברר שגם במקרה הראשון, נתפסה התופעה בעיני ההמון בצורה שלילית. תחושת הזרות, הניכור ואי הנוחות משותפים לשני בני הזוג. התשובה שלפנינו היא תעודה אנושית מרתקת, המאירה פן אחר של תופעת ההתאסלמות שטרם נתנו עליו את הדעת.

מותר להניח כי תחושת הבדידות מחד גיסא ותחושת השייכות והגעגועים לעמם מאידך גיסא, הייתה משותפת גם למתאסלמים אחרים, בעיקר של אלה שנאנסו לעשות כך, ואולי, גם על אלה שהתאסלמו מרצון. הדבר מחייב בדיקה וחקירה.

הסיפור מעורר התרגשות וחמלה למקרא הטרגדיה אליה נקלעה המשומדת הרואה את בני עמה נשחטים ונשרפים לפניו ואין לאל ידה להושיעם - "... ואמרה זבח משפחה לנו היהודים שנהרגו כי כולנו בני איש אחד נחנו, ושם ישבנו גם בכינו..."²⁵ גם לבנו בוכה עמה, אכן לא ידח ממנו נדח.

ואולם מעבר להיבט הדתי והאנושי, יש בשו"ת הזו גם אזכורים לכמה תופעות חברתיות, כלכליות ובטחוניות שמאפיינות את חיי היהודים במצרים בראשית ירידתה של האימפריה העות'מאנית. למשל, מקום האירוע שהוא בסביבות העיר רשיד (Rosetta) אחת מערי הנמל שלאורך הדלתה, שם התרכזו יישובי היהודים.²⁶ כבר הרדב"ז, המרא דאתרא של מצרים במחצית הראשונה של המאה ה-16, מעיד: "... תדע שהרי מצרים (קהיר - בערבית מסר) אינה עומדת על הנהר ממש ואנו כותבין (בגט) דעל נהר נילוס מותבה, מפני שעיקר הישוב שלה מפני נהר נילוס, וכן עיקר ישוב דמיאט (Damietta) מפני שהיא עומדת על הים... שבאים לדור בה ולהתיישב בה מפני שהיא קרובה לים לישא וליתן עם הספינות הבאות... דפוק חזי כמה מדינות ('מדינה' בערבית: עיר) יש במלכות מצרים שאינם לחוף הים ואין ישראל דרים בה."²⁷

עיסוקיהם של הנרצחים הוא במסחר בזהב ובכסף, והדבר מביא אותם למגע קרוב עם סביבתם הנכרית. מדובר כנראה באותם סוחרים שסבבו בכפרים למכור תכשיטים ואבנים טובות. הם מכונים "טואפין" (שתרגומו לערבית: מקיפים, סובבים) שהפכו טרף קל לשודדים ולרצחים.²⁸ ואולי היו אלה חלפני

25 שו"ת רח"כ שם דף קיד, א.

26 אי דוד, יישובי היהודים במאות ה-16 ה-17, בתוך: י"מ לנדאו, תולדות, עמ' 13-26.

27 שו"ת הרדב"ז, ח"א, ויניציאה תקי"ט סי' קפב. כו"ב שו"ת רח"כ, סי' מט, דפים עז, א - עט, א, סי' סד, דף קט, ב.

28 שו"ת אהלי יעקב, סי' נב (תאריך קבלת העדות על רצח סוחר יהודי בכפר נבליה כ"ט בסיון השני, שו"ת דרכי נעם, ח"א, אח"ע ויניציאה תני"ז-תני"ח (ד"צ, ירושלים, תש"ל) סי' סג.

כספים - צראפים - שנהגו לצאת מחוץ לעיר וללכת מכפר לכפר כדי לקנות מתכות יקרות כמו זהב וכסף. היהודים היו יסוד דומיננטי וקבוע בציבור החלפנים לאורך כל התקופה העות'מאנית. העיסוק בכספים, במטבעות, באבנים טובות ובמתכות יקרות היה כמובן תחום מכניס ורווחי, אך גם מסוכן ועורר שנאה וקנאה כנגד העוסקים בו.²⁹

כמו כן למדנו מהתשובה שלפנינו, על מוצאו של אחד מהנרצחים (עמנו) שהוא מערבי, איש חיל, כלומר מגרבי - יוצא צפון אפריקה - שהצטיינו כנראה בכוח פיסי רב: הנה עדות נוספת להרכבה ההטרונגי של העדה היהודית במצרים, ועל כך כבר עמדנו במקום אחר ואכמ"ל.³⁰

תודתנו נתונה לספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק ולמנהלו לשעבר פרופ' מי שמלצר, על שהרשו לנו לפרסם את תשובות רח"כ. כן יעמדו על הברכה ידידי הרב ד"ר מי' עמאר, מנהל מכון "אורות יהדות המגרב", העושה עמנו במלאכת הוצאת הקובץ, על הפיסוק של התשובה ואימות המקורות. ותודה לראש משביר - לוועדת המחקר של מכללת "אורות ישראל" שבנדיבותה נתנה לנו דחף מיוחד להוציא את שו"ת רח"כ בדפוס.

מי ליטמן, יהדות מצרים במאות ט"ז-י"ז על פי ספרי השו"ת של חכמי הזמן, דיסרטציה, ר"ג, תשל"ח, עמ' 98-101.

29 מי וינטר, שם, עמ' 380-383, אי בשן, "חיי הכלכה במאות ה-16 וה-18", בתוך: "י"מ לנדאו, תולדות, עמ' 91-96, 102-103. שי שטובר, על דבר המוכסין אשר במצרים - יהודים בעסקי החכירות של מצרים העות'מאנית, פעמים 38 (תשמ"ט), עמ' 73-74. אי דוד, לתולדותיו של אברהם תלמיד הספרדי מנכבדי קהילת מצרים (לאור מסמכים חדשים מן הגניזה), בתוך: "י דישון ואי חזן (עורכים), ספר היובל ל"י רצהבי, ר"ג, תשנ"א, עמ' 221-227. הנ"ל: יהודים כמנהלי בית המטבע במצרים במאה השש-עשרה, בתוך: בין היסטוריה לספרות, ספר יובל ליצחק ברזילי, תל-אביב, תשנ"ז, עמ' קא-קיא ובהערות 4-5. הנ"ל: לדמותה של החברה היהודית במצרים אחרי גירוש ספרד, חברה ותרבות, עמ' 62, הערות 18-19.

30 ראה הערה 5 לעיל, היחסים בין הקהלים, עמ' 29-47. אי דוד, שם, עמ' 65-67.

אין להגיד דק להאמה ביום בניית על סתמם כח כלל פני קוביות ואפליעה פ סגד
כח ונשם כחם סמך וקמלו סס לט מסב ופגוס פיס להק חק וסן
שכה מסך קטר מכנפ פנכחו וישמק יחס וס לט וחס סוב סוב
לפיק סנדפ סכר חמלל פמולל סדני לט חורד לט ויסי כחא.

10

צמורה הלחם פמולו בוס פמרו ישקב חבד מנדסס ׀ סבני סני סני יסד
ספיוס סנו פלס חס קוט פני פול חטס חמחמח סל סכק וסבד
סנו לחבר לעדוול פוחס יסס לענד למנדל וסיל לט ישקב ס׳ חסן חמק
לכ סידב סמן חמ סבד חן פוקר חילל סני ייסד סני חבד סלר לענד
חמ ספוס סלר ייס חמו חייסו למטו ססו ונדטב יס חמ סחור לט ספוס
לחטב למטק סכק מחנדל סן וסדטב לט סן סל סכק סבד קנד בלרס
לדסס וקמ חמק וסיל לט סני חמ פוטק וסמק לי פוטק יסחור מיטס
פוטק חמ וי ׳ ס׳ חמחויסס נסב פוטק וסמק חמ סכק סמק וסיל סמס
וייסס למ פוס סל לחטס וסל סכס סס :

יש בו בוס בפסק הלחם חמס סבד נחמא חסר ד סחולל סחור וסחור
סבד חק חיסו בו סכק למלל סבד סל סלנד למ סל סר חוס לוכס חסן
סכד ס׳ וסרס כחטב סמ ויס וסחור למלל ס׳ סמ סחולל חוס
על ס נחמ ס׳ וסחור למיס חל למח חמק לס סוכור חחור לס ספ ספוס
יסולן וסמס וסס פיה סחוט למי וס חל סקל סלל וסיה סכס על
פחירס וסחור וסחור סכס סח סח חוס כיו סל סל יסח חחוס יסכ
כלל חמק חחוס למלל ס׳ סח חכור וס סיס יסיה סמסי סכר חכ ספ
מכוס חחוס לס למ חחוס לס סני סכס ס סני ס׳ חמ סכק ללן ס
פכס וסככ סח סיס חוס סכר לס סל סל סל סל סל סל סל סל סל
יס סל סל סל וס סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל
סוס חס סל סל סל וס סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל
סמק סבד סמסי וס סמק לט סל סל סל סל סל סל סל סל סל
סל סמק וס סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל
וס סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל
למק סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל
כח סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל סל
למל

דף קיג, ב [סימן ס"ו]

במותב תלתא כחדא בא הבחור יעקב בכ"ר אברהם ו' שבת ידי הנדי³¹ יצ"ו, ואמר שהיום כמו חדש ימים קנה מגוי אחד מעט מתארמת של צרף,³² והביאו עמו לביתו לפרוע לו הדמים, וישם לפניו לאכול. ואמר לו יעקב הנז' מאין באת, לפי שראה אותו כמו הבא מן הדרך.. אמר לו הגוי מרשי"ד³³ באתי, ובבאי עליתי לכפר אחד שהוא מהלך יום אחד מרשי"ד לאותו כפר, וראיתי גוי אחד שאמר לשני יהודים רצונכם לקנות כסף, אמרו לו כן. והוציא להם טו"ק³⁴ של כסף שבור קרוב למאה דראה"ם,³⁵ וקנו ממנו. ואמ' להם הגוי תנו המעות, ונתנו לו המעות. ואחר נתינתם המעות, בא גוי א' מאחוריהם והכה אותם וחבטם בקרקע, ואח"כ שחטם וגיררם לקמיי"ם³⁶ של לבנים והשליכם שם.

גם בו ביום במותב תלתא כחדא באה גוצנא אשת ר' שמואל אלזוראי,³⁷ ואמרה שבחזרתם מרשי"ד בהגעתה למחלת אבו עלי,³⁸ הלכה לקנות פת צידה לדרכה משוק הכפר הנז', ופגעה באשה אחת גויה, ואמרה לגוצנא הנז' שמע ישראל. תמהה על זה גוצנא הנז', ואמרה לגויה מי לימד אותך זה הדיבור, אמרה לה שהיא היתה יהודית ונאנסה, ועתה היא נשואה לגוי ואכלה את כל שללה,³⁹ והיתה בוכה על המרתה ונאנחה ואומרת, שכשהיא מריחה ריח יהודי נפשה יוצאה ממנה, ותיכף בכלל אנחתה אמרה לגוצנא הנז', את מכרת את היהודים העניים שנהרגו פה עמנו⁴⁰ וחברו, אמרה לה לא. אמרה לה הגויה, בעוה"ר⁴¹ היהודים הנז' באו עמם ללון פה עמהם, ומאהבתי את היהודים אמרת

31 אין לנו פרטים על אדם זה.

32 צרורות (כסף) של חלפן. תודתי נתונה לידידי ד"ר ש' שטובר מאוניברסיטת בר-אילן, על הסיוע בהבנת המונחים הערביים ועל עצות טובות אחרות שנתן לי.

33 Rosetta, עיר נמל בקצה חדלתה המערבית, היתה בה קהילה פורחת שעסקה בסחר ובעסקי כספים, אם כי לא הגיעה בחשיבותה ובמעמדה לדרגת שאר ערי הנמל והמסחר במצרים, כמו קהיר ודמיאט. ראה: א' אשתור (שטרויס), תולדות היהודים במצרים ובסוריה תחת שלטון הממלוכים, ח"ב, ירושלים, תשי"א, עמ' 423, 113. י"מ לנדאן, תולדות, עמ' 26.

34 ענק לצוואר שמשקלו שווה לערך מאה דראה"ם.

35 מטבע כסף עד המאה הי"ד, שהפך למטבע נחושת במאות ה-ט"ו וה-ט"ז.

36 כנראה צ"ל: קמיי"ן - תנור, מקום שריפת הסיד.

37 אין לנו פרטים על אדם זה.

38 מחלת = שכוונת.

39 על פי דברים, כ"ד. נראה שהמירה את דתה בגלל גוי שהיה עשיר וירד מנכסיו.

40 שם של איש מיוצאי צפון אפריקה. אין לנו פרטים עליו. השם "עמנו" לא היה שם שכית. אולי קיצור של השם "עמנואל".

41 בעוונות הרבים.

להם בלשון לעז, הזהירו שלא תלינו עם אלו שהם שופכי דמים, ושכל יהודי העובר עליהם הורגים אותו. ועמנו השיבני איני חושש מהם, שאני מערבי⁴² ומכה אותם מכת מוות. ובאותה הלילה הרגו אותם והשליכו אותם בבור שחוטים. ובקנאתי לבני עמי רציתי לצעוק, צעק עלי בעלי ומנע אותי מלצעוק, ואמר בעלי אני יחידי ומתיירא שאם תצעקי יאמרו שאני נשוי יהודית, ונאספו עלי והכוני, לכן דומי ולא תצעקי. ובאותה הלילה ראיתי שהעלו אותם מן הבור למקום שריפת הסיד שהוא אלקמים,³⁶ ושרפו אותם בכלל הסיד. ומאותה הלילה אני חולה בחולי ראש. ואמרה לגונצא, אם את יודעת איזו תרופה תודיעני. והיה זה ביום ג' כ"ט (דף קיד,א) לחודש ניסן שנת ישמ"ח⁴³ ישראל לפ"ק ליצירה פה מצרים:

חיים כפוס: שלמה ברכה⁴⁴ מאיר סומך הכהן:⁴⁵ דוד בכ"ר סעדיה עדני נ"ע:⁴⁶ הגם כי רבה רעת האדם בארץ וטרדת הלב וצוק העתים,⁴⁷ הדברים פשוטים אצלי, שעדות גוצנא מספיק להפיק רצון העגונות הללו ולהתירן לחוץ. ודבר המלך נחוץ⁴⁸ לפני כל יודעי דת ודין,⁴⁹ דלמאי ניחוש לה דלענין אי הוי מל"ת,⁵⁰ שער זה פתוח לרווחא בהיות דברים ביגון ואנחה על דתה ועל עמה, ותכף ומיד גם היא נאנחה על אותם העניים ואמרה זבח משפחה לנו⁵¹ היהודים שנהרגו, כי

42 מקהל המערביים = המוגרבים, יוצאי צפון אפריקה.

43 שנת שני"ח = 1598.

44 ר"ת: בר כבוד הרב.

45 אין לנו פרטים על חכם זה. הוא נזכר שוב (בלי התוספת ברכ"ה) בשו"ת רח"כ סי' כט, דף נא,א = שו"ת אהלי יעקב סי' קכב כיושב בהרכב בית דין עם רח"כ ואברהם כליפה ביום ו, ט בתמוז השס"ו. הסופר יוסף סומך הכהן הנוכח בשו"ת רח"כ סי' לג דף נו,ב. מופיע במסמכי גניזה מרובים כיוסף ברכ"ה מאיר סומך הכהן החותם על שטרות. בין השנים שייך-שייח (1554-1558) דרך משל קמברידג' TS 13J. 5.6. שם TS 13J. 4.21 בית המדרש לרבנים בניו יורק ENA NS 31.10. אביהם, מאיר סומך הכהן מופיע במקור מהגניזה כחותם על אגרת בערבית משנת ש"כ - 1560. מצוי בביהמ"ד לרבנים בניו-יורק, אוסף אדלר, ENA NS 43,10.

46 במקור מהגניזה הוא נזכר כאחד מנכבדי וברורי קהל המוסתערבים החתום יחד עם חכמים נוספים על תקנות קהל משנת שני"ה (1595) מצוי בבית המדרש לרבנים בניו יורק Mich 9160,1. תודתי החמה נתונה לידידי ד"ר א' דוד מהמכון לתצלומי כתבי יד בירושלים על הפרטים השונים מהגניזה שמסר לי.

47 כלומר, קשה להתרכז ולהתעמק בשאלות הלכתיות קשות.

48 על פי שמואל א כא,ט.

49 על פי אסתר א,יג.

50 מסיח לפי תומו.

51 על פי שמואל א כ,כט.

זה שאמר שראה אותו מת על שפת הים וכו' כל כה"ג⁷¹ לא משמע דאיכא למימר בדדמי וכו'.

אמור מעתה, דראיה זו שראתה אותם שחוטים עדיפא ממשמוש בידיים, ולא בעי למימר וקברתיו. כ"ש וכ"ש השתא שרצה הקב"ה לזכות את הנשים הללו בהרוחת העדות של זאת במל"ת, באמרה שאחר שראתה אותם שחוטים עשו בהם שפטים בהשלכתם לבור, וחזרו והעלו משם והשליכום למשרפת הסיד, שהבור והסיד הם שתי קברות שתקנו להם ב"ד העליון, לרצון להם לפני ה'. באופן שעדות זו מכל צדדיה אין בה מיחוש כלל, והאנשים ירוחמו והנשים ינוחמו במנוח אשר ייטב להם שקט ושאנן.

נאם מחוי קידה קמי רבנן הצעיר **חיים כפוס**